

Hot mot forskningen

”Forskarpropositionen” har ivrigt motsetts av hela den akademiska världen. När den kom, blev den emellertid i mångt och mycket en besvikelse, skriver professor Carl G Schmiterlöv, ordförande i Universitetslärareförbundet. Propositionen har visat sig innehålla en pappersreform, om man alls kan tala om några förbättringar. Otryggheten i anställningsförhållandena kvarstår för många lärare. Antalet högre tjänster förblir klart otillräckligt och man riskerar en kraftig begränsning av doktorandutbildningen, faktorer som utgör ett hot mot forskningspotentialen vid universiteten.

”Forskningen är den mest dynamiska kraften i samhället” är ett ofta citerat yttrande av förre statsrådet Ragnar Edenman. Riktigheten av detta påståendet torde knappast kunna ifrågasättas i en tid, som i så ovanligt hög grad aktivt upplever och praktiskt utnyttjar resultaten av forskningens snabba framsteg. Forskningen, liksom den högre utbildning som syftar till att höja forskningspotentialen, accepteras allmänt som en av de väsentligaste orsakerna till framåtskridande. När det gäller forskningens positiva samhällsekonomiska verkningar, dvs. dess lönsamhet, måste man, vilket påpekats av den framstående nationalekonomen Ingvar Svennilson, hålla i minnet att det här rör sig om en ackumulationsprocess med relativt lång tidsaxel. Resultaten av forskning (och då speciellt grundforskning) och högre utbildning gör sig nämligen i allmänhet gällande först efter en viss tid då de kan omsättas i en produktionshöjande process. Värdet av arbetskraftens utbildning och forskningens framsteg (den s. k. teknikfaktorn eller mänskliga faktorn) för produktionsökningen har redovisats av ett flertal nationalekonomer. Så t. ex. anser den amerikanske forskaren Kendrick att närmare 50 % av den totala produktionsökningen i USA hittills under 1900-talet är att hänföra till teknikfaktorn, och professor Erik Lundberg har uppskattat teknikfaktorns roll för produktionsstegringen i den svenska industrin åren 1946—1957 till c:a 35 %.

Mot den här skisserade bakgrunden

borde man ha rätt att vänta sig att forskning och högre utbildning skulle få en hög prioritering i samhällets resursfördelning. Denna förväntan har emellertid inte infriats — staten har inte varit rundhänt när det gäller att ge forskningen och forskarna de resurser, som på välmotiverade grunder begärts år från år. Njuggheten har motiverats med "det statsfinansiella läget" som tvingat till "oförändrad ambitionsnivå" — om man nu överhuvud taget motiverat avslagen på universitetens och högskolornas årliga anslagsäskanden.

När så Kungl. Maj:t i juni 1963 tillsatte den s. k. Forskarutredningen, med uppdrag att "verkställa utredning rörande forskarutbildningen och forskarkarriären jämte därmed sammanhängande spörsmål", hälsades detta med tillfredsställelse och med en förhoppning att utredningsresultatet skulle initiera väsentligt ökade resurser från statens sida till forskning och högre utbildning.

Forskarutredningens betänkande "Forskarutbildning och forskarkarriär" framlades i november 1966. Efter sedvanligt remissförfarande kom — efter lång väntan — i mars 1969 Kungl. Maj:ts proposition i frågan — "Forskarpropositionen", ivrigt motsedd av hela den akademiska världen.

De spända förväntningarna upplöstes i praktiskt taget intet — den aviserade reformen visar sig i stort sett stanna vid en reform på papperet, eftersom de resurser som ställts till förfogande för re-

formens genomförande är helt otillräckliga, åtminstone om man i begreppet reform inlägger en mening av förbättring. Även om man bortser från otillräckligheten i de anslag, som upptas i propositionen, är det svårt att uppleta några klart positiva drag i det förslag, som nu lagts på riksdagens bord.

Enligt direktiven till forskarutredningen skulle en av huvuduppgifterna vara att reformera forskarutbildningen, bl. a. genom att undersöka förutsättningarna för en sammanslagning av nuvarande licentiatexamen och doktorsgrad till en gemensam vetenskaplig examen, doktorexamen. I propositionen föreslås nu att så skall ske — licentiatgraden avskaffas och en doktorexamen som skall avläggas på fyra år efter forskarutbildningens början, införs. Forskarutbildningen, som vid filosofisk fakultet skall starta från tre betyg eller motsvarande i grundexamen och vid övriga fakulteter och utbildningslinjer från resp. grundexamen (t ex läkarexamen), skall dels innehålla en organiserad utbildning till forskare, dels en fas av mera självständigt forskningsarbete under överinseende av en handledare. Mot förslaget i princip kan väl inga större invändningar resas. Tvärtom torde det vara till stort gagn för den unge doktoranden att få en effektivare forskarutbildning i form av särskilt avpassade kurser, seminarier etc. Det i USA praktiserade systemet har väl här stått som förebild.

Mot den hårda lösningen till 4 år måste däremot starka invändningar resas.

Visserligen finns det undantag från regeln — i kliniska ämnen bör man kunna göra avsteg från regeln och likaså tillåts de som innehar amanuens- eller assistent-tjänst att använda 5 år på sin doktors-examen. Men i övervägande antalet fall skall doktorsexamen avläggas efter 4 år. Tydligt har departementschefen insett att denna tidsbegränsning kan tänkas medföra en kvalitetssänkning av doktorsavhandlingen vilket gör det angeläget att göra en omvärdering av själva doktorsgraden. Han säger: "Enligt min uppfattning bör doktorsavhandlingarna i det nya utbildningssystemet ha karaktär av kvalificerade examensarbeten till skillnad från de omfångsrika lärdomsprov som de nuvarande avhandlingarna ofta utgör." Med denna inställning samt med 4-årsregeln torde det vara ofrånkomligt att forskningspotentialen sjunker. Det är ju ofta så att en forskarhandledare ger doktoranden ett uppslag från sitt eget forskningsfält att arbeta med. Om man nu har den föreslagna tidsbegränsningen måste handledaren uppenbarligen vara förvissad om att det föreslagna forskningsprojektet går att genomföra på 4 år. Originalitet och innovation får ringa plats i en studieordning, som inte blott är bunden till tiden utan även till en ekonomisk faktor — doktorandstipendierna skall normalt endast utgå under 4 år. Det skall här påpekas att propositionen på denna punkt går emot en nästan enhällig remissopinion, som krävt en flexibel ram för utbildningstiden.

Denna befarade sänkning av forskningspotentialen skulle måhända kunna accepteras om forskningsbredden eller -volymen hölls betryggande hög, dvs. om ett mycket stort antal projekt (fördelade i mindre portioner) kunde delas ut till hugade doktorander. Men nu inför genom forskarpropositionen plötsligt en *spärr* i utbildningen till doktors-examen. På lokal nivå skall nämligen göras en "prövning av det antal utbildningsplatser som från år till år kan ställas till förfogande". Det finns i dag exempel på institutioner som har upp emot 200 licentiander och doktorander och med en uppsättning av forskarhandledare på 1 professor, 1 laborator och 1 extra laborator. Om man efter den föreslagna prövningen finner att man här egentligen endast kan ta emot c:a 20 doktorander (av vilka förmodligen blott en mindre del kan komma i åtnjutande av doktorandstipendium resp. förordnanden som amanuens eller assistent) — vad händer då? Vart skall de 180 "överblivna" ta vägen? Vad händer med forskningsvolymen? Och till sist: vad händer med den i U 68:s debattskrift "Mål för högre utbildning" så varmt prisade jämlikhetsprincipen, där jämlikheten ses som ett övergripande mål för utbildningspolitiken?

Man skulle väl ha kunnat komma till rätta med problemet om man givit resurser till den aktiva forskarhandledning, som förutsätts ingå som ett led i forskarutbildningen. Den i propositionen föreslagna resursförstärkningen inskränker

sig emellertid till 2—3 mkr, motsvarande ett 30-tal tjänster som biträdande professor och docent. Denna i sanning blygsamma siffra skall relateras till det antal aktiva licentiander och doktorander vi har idag, över 7 000.

En organiserad, aktiv forskarutbildning ställer ökade krav på handledaren i så måtto att han eller hon måste ägna avsevärd tid åt avancerad forskningsundervisning. Det är lätt att inse att handledaren får mindre och mindre tid över för sin egen forskning — den forskning som är ”den mest dynamiska kraften i samhället” och som dessutom skall initiera doktorandernas forskning.

I forskarpropositionen avvisas den av såväl forskarutredningen som en rad remissinstanser förordade ”mellanexamen”. Denna examen skulle ges till sådana, som under c:a 2 år genomgått en kursbunden forskarutbildning. Inte minst för näringslivets behov skulle en sådan examen vara av stort värde. En smidig lösning av problemet hade varit att låta fakulteterna själva fatta beslut om införandet av en mellanexamen.

Enligt direktiven skulle utredningsarbetets andra etapp ägnas åt forskarkarriären. Ett av incitamenten till att utredningen kom till stånd var det s. k. ”docent-eländet”. De e. o. docenttjänster som f n finns vid universitet och högskolor är tidsbegränsade, vilket innebär att efter 6 (i vissa fall 7) år upphör docentens anställning och han lämnas mer eller mindre åt sitt öde.

Det är beklämmande att finna att forskarpropositionen inte alls löst forskarkarriärfrågan utan inskränkt sig till vissa mindre jämkningar. Detta är inte ägnat att förvåna när man läser vad departementschefen anser i denna sak: ”Liksom bl. a. universitetskanslersämbetet vill jag här betona att det i princip inte är universitetens uppgift att bereda förtjänta forskare tillfälle till tryggad vetenskaplig verksamhet.” Det är ett slag i ansiktet på de akademiska ”förtjänta forskarna” att både UKÄ och utbildningsdepartementet har denna inställning. Ett av korrelaten blir ju att otryggheten skall bestå — och till yttermera visso anses den tydligen av vårt utbildningsdepartement vara av godo.

”Docent-eländet” har i propositionen lösts på så sätt, att universitetskanslerämbetet bemyndigas medge förlängning av förordnandet med högst tre år i sänder utöver nuvarande maximigräns. Men detta innebär bara en *möjlighet* till förlängning, och inte en anställningstrygghet.

Forskarkarriären får enligt propositionen 4 steg efter avlagd doktorsexamen: forskarassistenttjänster på maximalt 2×3 år (här medges inte ens möjlighet till förlängning), docenttjänster på 2×3 år med möjlighet till förlängning, samt som fasta tjänster biträdande professorer (= nuvarande laboraturer, pro-sekturer, precepturer och observaturer) samt professorer. Det enda positiva i denna karriär-”reform” utgörs av *möjligheten* till förlängning av docenternas

förordnanden, i övrigt har den inget att bjuda. Till det starkt negativa i bilden hör att forskardocenturerna successivt avvecklas. De nu befintliga tjänsterna omvandlas till personliga, icke tidsbegränsade tjänster. När innehavaren av en eller annan anledning försvinner, dras tjänsten in, och därmed har man tagit bort en högt kvalificerad grupp av i stort sett renodlade forskare. Alltså ytterligare ett sätt att sänka forskningspotentialen.

Såväl från Universitetsläraresförbundet (ULF) som från andra håll har rests på starka sakskalet grundade krav att de nuvarande laboratorerna (och motsvarande) skulle ombildas till professorer och forskardocenturerna till personliga professorer. En sådan omvandling är starkt motiverad bl. a. av att laboratorerna har samma arbetsuppgifter som professorerna. Av sistnämnda skäl är också den i propositionen föreslagna titeln "biträdande professor" för laboratorgruppen direkt missvisande.

En tredje uppgift för forskarutredningen var att söka nya, förenklade former för tjänstetillsättningsförfarandet. Något slutgiltigt förslag har man inte lyckats ena sig om, varför departementschefen anser att denna fråga bör ytterligare övervägas.

Sammanfattningsvis kan om forskarpropositionen sägas att den effektivt grusat de akademiska lärosätenas förhoppningar om förbättringar. Det framlagda förslaget innebär att antalet högre lärartjänster förblir klart otillräckligt och att en kraftig begränsning av doktorandutbildningen som följd därav riskeras. Därtill kvarstår en betydande otrygghet i många lärares anställningsförhållanden. Dessa faktorer samverkar till ett kraftigt hot mot forskningspotentialen vid universiteten. En sådan politik är olycklig för hela vår samhällsutveckling och kontrasterar bjärt mot alla vackra fraser om forskningens betydelse, som företrädare för statsmakterna i högtidligare sammanhang brukar framföra.